

Aloyzas VIDUGIRIS

KAI KURIE VAKARŲ BALTŲ KALBOS REIŠKINIAI PIETINĖSE LIETUVIŲ TARMĖSE

Tragiškas vakarinių baltų genčių likimas iki šiol tebejaudina įvairių kraštų baltistus. Lietuviams daugiausia rūpi vakarų baltų substrato ir pietinių lietuvių tarmių susiformavimo klausimai, tiksliau – buv. artimiausių kaimynų sūduvių ir vėliau jų teritorijoje gyvenusių lietuvių kalbų santykis. Čia norima atkreipti akis į kai kuriuos retesnius pietinių lietuvių kalbos tarmių reiškinius, kurie gali būti paveldėti iš vakarinių baltų arba susidarė jiems dalyvaujant.

Vakariniai baltai (prūsai ir kitos jų gentys) paprastai lokalizuojami tarp Vyslos žemupio ir Nemuno. Iš visų baltų gyva iki šių dienų išliko tik rytų baltų šaka – lietuvių ir latvių kalbos. Prie vakarinių baltų (prūsų ir sūduvių) pavergimo ir sunaikinimo daugiausia yra prisidėję artimiausių kaimynų rytų slavų, ypač Haličo Voluinės kunigaikščiai, lenkų (mozūrų) feodalai, o pribaižė lenkų kvietimu Pavyslyje įsikūręs Teutonų ordinas (Dundulis, 1968, 38).

Iš vakarinių baltų genčių ir sričių pati didžiausia ir gausiausia bei lietuviams artimiausia buvo kaimynai sūduviai, įvairių istorinių šaltinių vadinami keliais, daugiausia sūduviškos ar prūsiškos kilmės pavadinimais: vokiečių ir vakarų Europos dokumentuose – *sūdūviais* (*Sūdūvā*), slavų – *jótvingiais* (*Jótva*), lietuvių – *daināviais* (*Dainavā*), lenkų – *paleksėnais*, *palekiais* (*Palekē, Palénkē, Podliachia*). Manoma, jog iš pradžių tais pavadinimais vadinosi atskiri etnoteritoriniai vienetai ir tik paskui pradėti vartoti apibendrintai (Būga RR III 126–156; Zajączkowski, 1940, 57–76). Daugiausia įsigalėjo sūduvių ir jotvingių terminai.

Dėl sūduvių gyventos teritorijos nėra vieningos nuomonės. Pietuose istorikų išskiriamos trys ryškesnės sūduvių ribos – Bugas, jo intakas Narevas ir pagaliau Narevo intakas Bebras (Tautavičius, 1994, 6). Sūduviai 13 a. prieš pat jų išnaikinimą, lokalizuojami į šiaurę nuo Bebro ir Luko upių, tarp Nemuno vidupio ir Romintos girios (Kaminski, 1953, 51–53; Ivinskis, 1990, 43). Matyt, tuo metu sūduviai buvo suspausti artimiausių kaimynų ir tos ribos buvo daugiau politinės negu etninės. Vietovardžių analizė ir archeologiniai duomenys rodo, kad sūduvių gyventa daug plačiau į rytus ir pietus. Kad sūduviai kadaise yra gyvenę ne tik vakarų, bet ir pietų Lietuvoje, t. y. apėmė pietų aukštaičius ir siekė Zietelą, geriausiai yra pagrindę

mokslininkai – kalbininkas Z. Zinkevičius (LKI II 40–42, 261) ir archeologas V. Sedovas (Sedov, 1987, 411–419, žemėl. 1, 48).

Dėl sūduvių kalbos yra pareikšta nemaža įvairių spėlionių. Daugiausia linkstama manyti, kad sūduviai iš seno šnekėjo lietuviams artimesniu negu prūsai vakarų baltų dialektu (Zinkevičius LKI II 43).

Iš istorijos yra žinoma, kad laikui bėgant daugelis prūsų genčių (visa dabartinė Karaliaučiaus, arba Kaliningrado, sritis ir šiaurės rytinė Lenkijos dalis) buvo sulietuvėję (Matulevičius, 1972, 119). Manoma, kad vakarų baltai pradėjo lietuvi gana anksti, dar gerokai prieš kryžiuočių atsikraustymą, t.y. nuo 5–7 a. po Kr. (Mažiulis, 1994, 6). Tikriausiai ne be rytų slavų kraustymosi įtakos į aktyviai prasidėjusį lietuvių tautybės konsolidavimosi ir Lietuvos valstybės formavimosi sukūrį palaipsniui buvo įtrauktos ir kitos baltų gentys. Deja, laikui bėgant dėl valstybiniu mastu varytos slavizacijos ir germanizacijos daugelis vakarų baltų žemių gyventojų vėliau suvokietėjo, sulenkėjo ar sugudėjo. Tose naujai įsitvirtinusiose lenkų, gudų ar vokiečių kalbose liko tik daugiau ar mažiau senųjų veldinių – baltų ar lietuvių kalbų elementų.

Antrojo pasaulinio karo metu ir po jo vadinamojoje Mažojoje Lietuvoje, ypač Gąstų, Pllkalnio, Pakalnės, Ragašnės, Stālupėnų, Tilžės ir kitose apskrityse dar buvo nemaža lietuviškai mokančių ir kalbančių žmonių. Deja, šios menkai teiširtos Prūsijos lietuvių šnektos pokario metais raudonųjų užkariautojų – Sovietų Sąjungos negailestingai buvo išnaikintos. Tad dabar reikia tenkintis tuo, kas liko: čia leistais senaisiais rašto paminklais, A. Becenbergerio, A. Doričiaus, J. Gerulio, Chr. Stango, A. Salio, V. Fenclau sukauptais duomenimis, K. Jurkšaičio, K. Kapelerio ir kitų užfiksuotomis šio krašto kalbos nuotrupomis. Kitaip sakant, tenka remtis vakarų aukštaičių pietinėmis patarmėmis: vadinamomis striukių ir baltsermėgių Mažojoje Lietuvoje ir dabartinės Lietuvos kauniškių (arba vadinamųjų kapsų ir zanavykų) šnektomis.

Deja, remiantis vien vakarų aukštaičių pietinėmis tarmėmis matyti tiesioginį perimamumą tarp tų tarmių ir senovės sūduvių ar prūsų kalbų trukdo nemaža objektyvių ir subjektyvių psichologinio pobūdžio stabdžių: ilgus amžius trukęs vakarų baltų ir lietuvių etnosų bendravimas ir galbūt maišymasis; tvirtinimas, kad po kryžiuočių nusiaubimo didelė Sūduvos dalis, taip pat iš dalies ir Skalva su Nadruva buvo ištuštėjusios, virtusios dykromis; tą kraštą dalijusios valstybinės (Lietuvos ir Prūsijos) ir kitokios administracinės (Žemaičių kunigaikštystės, vėliau seniūnijos ir Trakų vaivadijos) sienos ir tų tarmių pagrindu susiformavusi moderni lietuvių bendrinė kalba.

Tad į visas pietines lietuvių kalbos tarmes pravartu žvilgterėti tarsi iš šono – iš atokiai dabar atsijusios Zietelos šnektos, lyginant čia išlikusius kai kuriuos kalbos reiškinius. Zietelos šnektą iki galo nesutampa nė su viena dabar esama lietuvių tarme. Nors Zietelos šnektai arčiausia yra pietų aukštaičiai, tačiau svarbiausiomis ypatybėmis ji siejasi daugiausia su vakarų aukštaičiais. Nemaža ypatybių šią šnektą sieja ir su kitomis tarmėmis, bet tos ypatybės nėra esminės.

Zietelos šnekta bene daugiausia yra išlaikiusi vakarų baltų kalbos ypatybių. Iš vokalizmo pirmiausia minėtini sveiki tautosilabiniai dvigarsiai *am, an, em, en*, pvz., *kaĩpas, lãngas, penkĩ, sém(ni)*. Pagal šią ypatybę Zietelos šnekta jungiasi su pietų ir vakarų aukštaičiais. Manoma, kad ši izofona yra skyrusi ne tik Kęstučio ir Algirdo žemes, bet paveldėta dar iš senesnių laikų, t. y. fiksavusi dar nesujungtas Lietuvos atskirų kunigaikščių valdas (Zinkevičius LKI II 246). Taigi veikiausiai ji žymi senųjų sūduvių rytinę sieną.

Pagal kitas fonetines ypatybes Zietelos šnekta tarsi peršoka pietų aukštaičius ir siejasi tik su vakarų aukštaičiais. Išlieka nepakitę sutrumpėję galūnių akūtiniai *-a* (< **á* < **án*), **e* (< **é* < **én*), pvz., suprieveiksmėjusiose *ã, (j)ã* ir *ẽ* kamieno vardažodžių instr. sg. formose – *basamĩncia* ‘basnirčia’, *nakčĩã, pãkluone, tadã* (plg. LKA II 23–24, žemėl. 5, 17) ir *õ* kamieno vardažodžių loc. sg. (inesyvo) formose – *kelẽ* ‘kelyje, kelionėje’, *klũone, tvãrte* (plg. LKA II 35, žemėl. 17). Paprastai išlaikomi tvirtagaliai šaknics ir galūnės nosiniai *q, ę* (< **aĩ, *eĩ*), pvz., *grãžtas, grãžtẽlis, tẽsa* ‘tęsia’, *tãsiõtis, tã kãrvẽ, raĩtkã, prĩpũvẽ* (plg. LKA II 61–67, žemėl. 44–51). Tik tvirtapradį nosinį *q* daugiausia atliepia dvibalsis *ãi* (su *é* neužfiksuota pavyzdžių), pvz., *gelãistuvã* ‘galastuvas’, *pagelãisk* ‘pagalãsk’, *kãismỹs* ‘kãsnis’, *kãisnĩ ~ kãsnĩ, inkãisk* ‘užkãsk’, plg. kauniškių *sãispara* ‘sãspara’, *žãislas* ‘žãslas’, *gerãisias* ‘gerãšias’, *jãisas* ‘jãšias’ (Senkus, 1955, 64; Otrębski GJL I 175), Mažosios Lietuvos žvejų šnektų *ãižuõls* ‘ãžuõlas’, *grẽisti* ‘gręsti’, *gabẽisu* ‘gabensiu’, *kãisnis, slãistai* ‘slãstai’ (Gerulis, Stangas LZT 9, 11). Nosinius *q, ę* dvibalsinti tikriausiai buvo pradėję ir sūduviai, plg. prūsų *Geeyse* ‘gešẽ, garnys’. Galbūt čia minėtinos *ã, (j)ã* ir *ẽ* kamieno vardažodžių instr. sg. vadinamosios įvardžiuotinės galūnės, pvz., *sa baltãi rankãi, sã dldelãi kãrvei*. Visiškai taip pat, kaip pietinių vakarų aukštaičių kauniškių tariamas žodis *ãržuõlas* (plg. LKA II 61–62, žemėl. 44). Dabar sunku pasakyti, ar taip šie garsai buvo pakitę ir sūduvių kalboje, tačiau vakarietiškas jų pobūdis neabejotinas.

Nosinių *q, ę* siaurėjimas, manoma, įvykęs apie 9–12 a. (Zinkevičius LKI II 245–246), iš pradžių veikiausiai apėmė tik nedidelę pietų aukštaičių dalį (tiksliau – tik mišrią ar sulietuvėjusių sūduvių rytinę dalį). Toliau į pietvakarius ir į Užnemunę ši ypatybė slinko ne vieną amžių, kol įsitvirtino apie 15–16 a., kai jau tos žemės įėjo į Trakų vaivadiją.

Su vakarų baltų kalba Zietelos šnektą sieja veikiausiai nepasibaigęs dvibalsio *ei* virtimo į *ie* procesas, pvz., *sviẽkas, sviekatã, pasviẽk* ‘pasveik’ (Zasečių k.) ir dažniau *sveĩkas, sveikatã* (Pagirių k.), *šievã, rečiau šeivã, tiẽp* < *telp*, dažniausia *tẽp, vĩkẽst* // *vikẽst* // *vẽkẽst* ‘veikiau’; galbūt balsio *u* prieš priebalsį *v* virtimas *i* žodžiuose *brĩvai* ‘antakiai’, *liẽžvis* ‘liežuvis’, *živls* // *živẽ* ‘žuvis’ (Voljter, 158); dvibalsis *ai* vietoj *u* žodyje *dãitĩti, dãilo, dãllẽ* ‘dalyti’ (plg. graikų *δαίω, δαίξω* ‘daliju’, *δαιδάλλω* ‘atskiriuri’); fakultatyviai trumpinama vardažodžių nom. sg. galūnė, pvz., *arkliũks* ‘arkliũkas’, *Diẽus* // *Diẽs* ‘Dievas’, *nĩks* ~ *niẽkas, põns, valks* (Būga RR III 139–141; Zinkevičius LKI II 262).

Ne visai aišku, kodėl apie Zietelą diftongoidai *ie, uo* dažniau pasižymi tendencija vienbalsėti nuo *i^e, u^o* arba *i, u* net iki *i, u* arba kartais ir *é, o*, pvz., *dī^e nà* // *dynà*, *dinōs* 'dienos', *dū^o ja* 'duoda', *dūk* ~ *dūok*, *dū^o na* // *dāna* // *d^uona*, *jī^e ško(ja)* 'ieško', *sa jū* 'juo', *vėkēst* 'veikiau', *Zī^e tela* // *Zītela*. Panašus reiškinytis užfiksuotas ir apie Armėniškes, Benekáinis (Gaŕdino srt. Varenāvo raj.), Dievėniškes, Šalčininkus ir kitur, t. y. ten, kur senieji sūduviai, manoma, pirmiausia yra susidūrę su lietuviais. Dėl *ie* ir *i* kaitaliojimosi žodyje *kiēmas, priemnē*, plg. LKA I 38, žemėl. 5. Kad apie Šalčininkus kadaise yra gyvenę sūduviai dėl šaknies balsio *i* (< *ie* < *ei*) ir priebalsio *s* vietoj *š* rodo upėvardis *Visinčià*, plg. vakarų baltams būdingus pavadinimus *Vaisletis* 'Trākų raj. ež.', *Veislejis* 'Lazdijų raj. Veisiejų apyl. ež.' ir rytų Lietuvos vandenvardžius *Viešintas* 'Anykščių raj. Viešintų apyl. ež.' ir iš ežero ištekanti upė *Viešintà* 'Lėvešis kairysis intakas, Kūpiškio raj. Subačiaus apyl.'. Primintina, kad Visinčios aukštupys visiškai sutampa su izofonos *am, an* siaurinio riba. Ar nebūta tokio pakitimo sūduvių ar prūsų kalboje, plg. *ky^e* (LKŽ V 776), prūsų *kylo* 'kielė'. Be to, šis reiškinytis šiek tiek priima laikomą substratinį Mažosios Lietuvos diftongoidų *ie, uo* painiojimą su balsiais *é, o* (Zinkevičius LKI II 259).

Su pietiniais vakarų aukštaičiais (o gal ir su sūduviais?) Zietelos šnekta sieja kirčiuotų tvirtapradžių mišriųjų dvigarsių *i, u + l, m, n, r* nepailgėjantis pirmasis sandas, pvz., *dīrba, kūlsim, plnas, stūmti* (plg. LKA II 38–39, žemėl. 20); antrinių *ā* kamieno veiksmazodžių su priesaga *-yti* būsimojo laiko 3 a. nesutrumpėjantis galūnės balsis *y*, pvz., *darys, prašys, sakys* (plg. LKA II 60–61, žemėl. 42).

Iš būdingesnių vakarų baltų *k o n s o n a n t i z m o* liekanų Zietelos šnektoje pirmiausia minėtinas priebalsio *z* tarimas vietoj *ž* žodžiuose *baznyčià, ząsīs* // *ząsē* 'žąsis' arba pramaišiu *zēmē, zī^e mà, zivē* // *živīs, zvaizdē* ~ *žvaigždē, zverīs* // *zverīs*, dažniau *žēmē* // *žāmē, žī^e mà, živē, žvaizdē*, rečiau *žverīs* // *žverīs*. Čia reikėtų paminėti ir zieteliškams pažįstamus šio tipo vietovardžius, pvz., *Zasėčiai* 'Zietelos apyl. k.', *Zėlva* 'Nėmuno kairysis intakas ir Gaŕdino srt. miestas', *Zietela* 'Maučėdies kairysis intakas, Gaŕdino srt. miestas, buvęs dabar nusekęs ežeras', slavų šaltiniuose vadinamas *Zjato, Zyatho* (Nepokupnyj, 1974, 152). Vietoj *š* priebalsis *s* dažniausiai tariamas prieš priebalsį *v* žodžiuose *svėntina, svyščia* 'čiulba', *sviščia* 'švilpia' greta *švėntina, švyščia, šviščia*. Galimas daiktas, priebalsiai *s, z* vietoj *š, ž* išlikę ar atsiradę gali būti dėl slavų kalbų atitinkamų garsų analogijos, bet vargu ar dėl to galima neigti vakarų baltų substrato vaidmenį, juo labiau, kad priebalsių *s, z* ir *š, ž* painiojimas yra išlikęs ir pietų aukštaičių pietiniais pakraščiais (apie Drūskininkus, Kabeliūs, Dubičiūs ir kt.).

Veikiausiai sūduvių laikus mena archaizmas – priebalsių junginius *šč, št, žd*, rečiau *st* vartoti be įspraustinių priebalsių *k, g*, jeigu tai nėra vėlesnis supaprastinimas (Endzelins DI II 430–431), pvz., *áuštas, -à*, kartais *áuškštas, paūštē, splūsna* 'plunksna', *rūštas, -à, skrūždē, šviščia, žvirždos* 'smėlis, žvirgždas', bet paprastai *anks-ti, mėksta* ~ *mėgsta, mlnkštas, -à* (plg. prūsų *ausis* 'auksas', *ryste* 'rykštė').

Asmeninių įvardžių instr. sg. ir kartais adesyvo sg. formose vietoj priebalsio *v* turimas *j*, pvz., *sajim̃* 'savimi', *tajim̃* 'tavimi', rečiau *sajip̃* // *savip̃*, *tajip̃* // *tavip̃*, plg. prūsų *māim* 'manimi' ir Lazūnų šnektos *maiml̃* // *maimirĩ* 'manimi', *saiml̃* // *saimirĩ*, *taiml̃* // *taimirĩ*.

Nors Zietelos šnektą nedzūkuoja, tačiau nedėsningai pasitaiko priebalsių pakitimų, iš kurių kiek dažniau priebalsiai *t*, *d* prieš priešakinės eilės balsius išvirsta į *k*, *g*, pvz., *degužė* greta *gegužė*, *girgėjau* < *girdėjau*, *gīrsa* < *dīrsa* 'dirsė', *kiltas* < *tiltas*, *pāgė* < *pādegė*, *šilkis* < *šiltis* 'šiluma, ugnis, žiburys', *viršukinė* < *viršutinė*. Panašus reiškinys plačiai išlikęs pietų aukštaičių pietiniais pakraščiais.

Galimas daiktas, dėl tam tikro vakarų baltų kalbos poveikio ribočiau vartojamos afrikatos, nors visus atvejus galima būtų paaiškinti afrikatų neturinčių formų analogija. Kaip pietų aukštaičiai, taip ir zieteliškiai, dėsningai afrikatų nevartoja *ē* kamieno daiktavardžių gen. pl. linksnio (pvz., *blitių*, *mergytių*, *skrūdių* 'kregždžių') ir būtojo laiko *ē* kamieno veiksmazodžių I asmens formose (pvz., *jėdiau* 'valgiau', *metiau* 'mečiau', *stataiū*). Gana dažnai sporadiškai sakoma ir *dañtio* 'danties', *dantial* 'dantys', *gaidiū*, *gardiū*, *gaidiāmi* 'gaidžiams', *jāutiūs*, *ramtels*, *žodial* 'žodžiai' greta *dañčio*, *dančial*, *gardžiū*, *jāučius*, *ramčials* 'lazdomis'. Čia noris paminėti ir vakarietiško tipo, t. y. afrikatų neturinčius vietovardžius, pvz., *Mindičiai* 'Lydės raj. k.' (plg. *Mindičiai* 'Šiaulių raj. k.'), *Skubėtai* 'Vilniaus raj. k.' (plg. *Pabėtai* 'Karaliūčiaus srt. Labguvės apyl. k., dabar Romanovo', *Šukėtai* 'Šakių raj. k.').

Nevienodai (kietai ir minkštai) tariamas priebalsis *t* prieš *e* tipo vokalizmą, pvz., *gelazīs*, *laid(ž)ia*, *tėkė*, *pelās*, *saulq* ~ *saulę* ir *dallė* 'dalijo', *galė*, *lėdas*, *primālę*. Tai rodo tarsi dviejų skirtingų kalbos klodų susidūrimą.

Zieteliškių, kaip ir pietinių vakarų aukštaičių, visada kietai tariamas sutrumpėjusios bendraties priebalsis *t*, pvz., *būt*, *dūpt*, *nėšt*, *pjaut*. K. Būga po šio *t* net rašė rusišką kietinamąjį ženklą *ɬ* – *būtɬ*, *sakýtɬ*, *sūtɬ*.

Kai kurios ypatybės, aukščiau paminėtos tarp fonetinių reiškinių, gali būti traktuotinos kaip morfologinės, pvz., *đ* kamieno vardažodžių nom. sg. kartais trumpinama galūnė *-as*, savitos asmeninių įvardžių instr. sg. formos ir kt.

Zietelos šnektą su pietvakarinėmis lietuvių kalbos tarmėmis (t. y. su pietų ir pietiniais vakarų aukštaičiais ar tam tikromis jų dalimis) sieja keletas morfologinių ypatybių. Pirmiausia minėtina senoviška atematinių veiksmazodžių būsimosios I a. sg. galūnė *bāsu* 'būsiu', *aisū* 'eisiu', *sakýsu* 'sakysiu', kuri bene geriausia buvo išlikusi Mažosios Lietuvos lietuvių tarmėse ir su jomis besiribojančioje vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje (plg. LKA III 104, žemėl. 102). Tokią galūnę turi ir pietų aukštaičių pietvakarinis kampas, bet čia tą galūnę laikyti originalia trukdo visų pozicijų priebalsių (tarp *jų* ir *s*) kietinimas.

Gana intriguojantis tariamosios nuosakos II a. sg. formų su „dzūkiška“ galūne *-ai* (pvz., *būtai*, *aitai*, *sakýtai*) išplitimas nuo Kuršių marių (G e r u l l i s, S t a n g a s LŽT 48) iki izofonos *am*, *an* rytuose ir Zietelos pietryčiuose (plg. LKA III 108–109, žemėl. 105). Skirtumas tik tas, kad pietų aukštaičiams, išskyrus šiaurinę dalį, formos

su galūne *-ai* yra vienintelės, o zieteliškiams ir Mažosios Lietuvos lietuviams dar yra pažįstamos ir senoviškos formos *būtumei* // *būtum*, *aītumei*, *sakūtumei*. Kad ši inovacinė galūnė yra pakankamai sena, rodo pietų aukštaičiuose išlikęs tvirtapradis jos kirčiavimas ir išplitimas.

Deminutyvuose su priesaga *-ukas* jotinis minkštinimas išlieka tik retkarčiais, pvz., *arkūkas*, *grūdūkas*, *sūnūkas*, bet dažniau *berniūkas* (plg. LKA III 130–131, žemėl. 116). Vietoj dviejų priesagų *-yti* ir *-inti* (> *-iti*) vartojami veiksmažodžių vediniai tik su apibendrinta priesaga *-yti*, pvz., *augyti* 'auginti', *kabyti* 'kabinti, liesti', *skūbyti* (dėl pastarojo vedinio paplitimo plg. LKA III 151, žemėl. 142).

Dabar vien tik su vadinamuoju priedzūkiu arba pietinių vakarų aukštaičių kauriškių rytine dalimi (pagal senąją tarmių klasifikaciją su vidurio aukštaičių pietine dalimi apie Bīrštoną, Jėzną, Stākliškes) Zietelos (iš dalies ir Lazūnų) šnektą sieja deminutyvai su priesaga *-utas*: *kiškūtas*, *mergutà*, *vaikūtas*, *žmogūtas*.

Iš vakarų baltų genčių kalbos veikiausiai paveldėta būtojo laiko 3 a. forma *būt(i)* 'buvo' (plg. latvių *bija* 't. p.'), prielinksnis ir priešdėlis *sa(-)*, seniau vartoti Mažosios Lietuvos raštuose.

Vakarų baltų gyventose žemėse, be abejo, yra užsikonservavę nemaža sūduviškos ar prūsiškos kilmės *l e k s i k o s*, dabar tapusios čia esančių ar buvusių lietuvių tarmių ir net bendrinės kalbos savastimi. Plačiau pripažinti tokie iš vakarų baltų paveldėti žodžiai, pvz., *alvas* 'alavas', *brizgilas* 'kamanos', *būtas* 'gyvenamasis namas', *grambuolys* 'karkvabalis ir mėšlavabalis', *krāké* 'juodasis genys, juodoji meleta', *kriaušė* 'toks vaismedis', *lysė* 'lysvė', *malūnas*, *plėškė* // *plėškė* 'pakinktai', *savaitė* ir kt. (Zinkevičius LKI II 35–36). Galimas daiktas, tokios pat kilmės yra ir kiti žodžiai ar jų variantai, vartojami daugiausia pietinėse lietuvių tarmėse, pvz., *angis* 'gyvatė' (pr. *angis*), vartojama pietinių vakarų aukštaičių, gretimų pietų aukštaičių ir kt. (plg. LKA III 152, žemėl. 80); *daubà* 'nedidelis gilesnis žemės įdubimas' (pr. *daubo*, *padaubis*) turimas pietinių vakarų aukštaičių ir apie Zietelą ir kt. (plg. LKA I 179, žemėl. 103); *glūosnis* 'toks medis ar krūmas liaunomis šakomis pailgais lapais' (pr. *glossis*) vartojamas pietinių vakarų aukštaičių, gretimų pietų aukštaičių, dalies žemaičių ir kt. (plg. LKA I 164, žemėl. 90); *lkrai* 'blauzda' (pr. *ycroy*) prarečiui vartojamas tik pietų aukštaičių tarmėje (plg. LKA I 178, žemėl. 102), *klūpstis* 'kelis' (pr. *klupstis*) dabar pietų aukštaičių ir zieteliškių žodis; *málka* 'malkos' (pr. *malko*) vienaskaitos forma tas žodis vartotas ir dabar daugiausia vartojamas pietinėse lietuvių kalbos tarmėse; *mulkti* 'ryti' vartojamas zieteliškių ir žinomas tik vakarų aukštaičių pietinėse patarmėse; *péntis* 'kulnas' (pr. *pentis*) paplitęs daugiausia pietų aukštaičių pietinėje dalyje; *žmuđj* 'žmogus' (pr. *smoy*) dabar tebevartojamas tik apie Lazūnus ir kt.

Čia suminėti pietinių lietuvių tarmių duomenys ir jų gretinimas su atitinkamais esamais ar spėjamais vakarų baltų kalbų duomenimis, žinoma, yra sąlygiški. Daugelį gretinamų reiškinių skiria didelis laiko nuotolis. Nemaža ypatybių per daugelį šimt-

mečių gali būti smarkiai pakitę. Daug tuos reiškinius jungiančių ar skiriančių izofonų ar izoglosų gali būti gerokai pasislinkę į vieną ar kitą pusę, atsiradę įvairių inovacijų. Tačiau tarp jų, be abejo, yra ir nemaža užsikonservavusių archaizmų, svarbių vakarų ir rytų baltų kalbų santykių klausimams svarstyti.

Iš vakarų baltų kalbų elementų, nevienodai plačiai išlikusių vakarų ir pietų aukštaičių pietinėse patarmėse ir apie Zietelą, galima manyti, kad visos tos tarmės kadaise įėjo į ištisinį vakarų baltų arealą. Tik laikui bėgant atskiros sritys, susidūrusios su lietuviais, patyrė skirtingą integracijos laipsnį.

Didžiausią lietuvių (rytų aukštaičių) įtaką patyrė artimiausieji kaimynai – pietų aukštaičiai, kurių plotas dabar tarsi užklotas didesniais ar mažesniais rytietybių lo-pais. Dalis tų rytietybių yra pasiekusi ir Zietelą.

Vakarinė Lietuvos dalis, kaip ir Mažoji Lietuva, daugiau ar mažiau yra išlaikiu-sios vakarietišką pagrindą (substratą).

Zietelos šnekta, nors ir pamarginta rytietybėmis ir atskiesta gausių skolinių, iki šių dienų bene daugiausia yra išsaugojusi vakarų baltams būdingų garsyno ir kitokių kalbos struktūros elementų.

MANCHE ERSCHEINUNGEN DES WESTBALTISCHEN IN DEN MUNDARTEN DES SÜDLITAUISCHEN

Zusammenfassung

Die in südlichen Hochlitauischen Mundarten erhaltengebliebene Erscheinungen des Westbaltischen bemüht man sich als ob von der Seite, von der Mundart Zietela (Belorußland, Bezirk Grodno, Kreis Dziatlava, russ. Diatlovo, pol. Zdieciół, lit. Zietela) anzusehen. Zietela ist jetzt am meisten entfernt von den litauischen Hauptmundarten und stimmt mit keiner gegenwärtigen litauischen Mundart überein. Im Artikel wird die Verbreitung der kennzeichnenden und archaischen Züge Zietelas auf dem Gebiet der Phonetik (des Vokalismus und Konsonantismus), Morphologie und Lexik in benachbarten südlichen Untermundarten des Süd- und Westhochlitauischen überblickt.

Aus den ungleich breit erhaltengebliebenen Elementen des Westbaltischen in west- und südhochlitauischen Untermundarten, auch um Zietela sieht man, daß alle diese Mundarten ehemals zum ununterbrochenen Areal des Westbaltischen gehörten. Nur im Laufe der Zeit, nach dem Zusammenstoß mit den Litauern, haben die einzelnen Bezirke dieses Areals die verschiedenen Grade der Integration erlitten.

Unter größten Einfluß der Litauer (Osthochlitauer) standen die nächsten Nachbarn die Südhochlitauer, deren Boden jetzt mit größeren oder kleineren Flecken der östlichen Mundarten gedeckt ist. Ein Teil von Östlichkeiten erreichte auch Zietela. Der westliche Teil Litauens, so wie das Kleinlitauen, haben mehr oder weniger den Westsubstrat aufbewahrt. Zietelas Mundart bewahrte bis zur Gegenwart etwa am meisten den Westbalten übliche lautliche und andere Elemente der Sprachstruktur auf, obwohl sie durch die östliche Züge gefärbt ist und sich durch viele Slawismen auszeichnet.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Būga RR III – K. Būga, Rinktiniai raštai, III, Vilnius, 1961.

Dundulis B., Lietuvių kova dėl valstybinio savarankiškumo XV amž., Vilnius, 1968.

Endzelīns DI II – J. Endzelīns, Darbu izīase, II, Rīga, 1974.

Gerulis, Stangas LŽT – G. Gerulis, Chr. Stangas, Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje, Kaunas, 1933.

Ivinskis Z., Lietuvos istorija. Lietuvos kraštas ir kaimynai, – Tautinė mokykla, V, 1990, 42–46.

Kamiński A., Jaćwicz, Łódź, 1953.

LKA – Lietuvių kalbos atlasas, I, Leksika, Vilnius, 1977; II, Fonetika, Vilnius, 1982; III, Morfologija, Vilnius, 1991.

Matulevičius A., Dėl lietuvių Prūsijos pietinės ribos XVIII a. pradžioje, – Lietuvos TSR MA darbai, A serija, I (XXXVIII), 1972, 103–122.

Mažiulis V., Prūsai ir kiti vakarų baltai, – Prūsijos kultūra, Vilnius, 1994, 4–9.

Непокупный – А. П. Непопутный, Лингвогеографические связи литовских и белорусских форм названий г. Дятлово и его окрестностей, БСН, 1974, 144–154.

Otrębski G.J.L. I – J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, I, Warszawa, 1958.

Sedov – В. В. Седов, Балты. Финно-угры и балты в эпоху средневековья, Москва, 1987.

Senkus J., Papanavykio kapsų tarmė (hum. m. daktaro disertacijos mašinraštis), Vilnius, 1955.

Tautavičius A., Jotvingiai, dainaviai, sūduviai, poleksėnai ir..., – Lietuvos mokslas, II, 1994, 1(2) knyga.

Voljter – Э. А. Волытер, Следы древних пруссов и их языка в Гродненской губернии, – Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук, XVI 4, 1912, 151–160.

Zajęczkowski S., Kaip jotvingiai buvo vadinami viduriniaisiais amžiais, – Lietuvos praeitis, Kaunas, I 1, 1940, 57–76.

Zinkevičius L.KI II – Z. Zinkevičius, Lietuvių kalbos istorija, II, Vilnius, 1987.